

Михајло Цветковић, сарадник у настави
Правни факултет Универзитета у Нишу

UDK: 347.44(497.11)

НАЧЕЛО ЈЕДНАКЕ ВРЕДНОСТИ ДАВАЊА У УГОВОРНОМ ПРАВУ

Апстракт: *Значај начела једнаке вредности давања у уговорном праву је велики. Да би се ово начело разумело, потребно је познавати теорију облигационог права. Да би се применило и заштитило у пракси, неопходно је знати позитивне законске норме. Зато у првом делу рада аутор анализира еквивалентност, вољу, каузу, врсте уговора и друге појмове који чине теоретску основу принципа једнаке вредности давања. У другом делу рада аутор се бави конкретним инструментима заштите предвиђеним ЗОО. На крају, у закључку, аутор „открива“ заједничке карактеристике средстава заштите као и везу начела једнаке вредности са начелом савесности и поштења и принципом правичности.*

Кључне речи: *начело, Закон о облигационим односима, еквивалентност, чл. 15 ЗОО, једнакост вредности престаџија, уговор, средства заштите*

Увод

Начело једнаке вредности давања, тј. начело еквивалентности¹, прокламовано је чл. 15. ЗОО: „У заснивању двостраних уговора стране полазе од начела једнаке вредности узајамних давања. Законом се одређује у којим случајевима нарушавање тога начела повлачи правне последице.“² Уговорна страна, за оно што даје другој, очекује исту или приближно исту вредност. Ово очекивање је у складу са највишим принципом у праву - принципом правичности. Код двострано обавезујућих уговора се једнака вредност давања подразумева, као „природни“ закон. Међутим, принцип једнаке вредности давања је лако прокламовати, али га је теже остварити у сваком конкретном случају. Међутим, за судску праксу је битно установити критеријуме на основу којих се може утврђивати када је принцип остварен, а када повређен. На примену принципа једнаке вредности узајамних давања утичу и различита схватања о самом појму еквивалентности, који је економска основа „закона“ једнаке вредности. Зато, да би се разумело начело једнаке вредности, потребно је најпре објаснити појам еквивалентности.

Семантички, еквиваленција представља једнакост вредности, једнаку вредност.³ Међутим, еквивалентност у праву не значи потпуну једнакост тј. идентичност (као у природним наукама). Једнака вредност узајамних давања у дословном смислу је немогућа и фактички недоказива.⁴

¹ У употреби је и овај, скраћени назив начела, види: О. Антић, Облигационо право, Београд, 2007, стр. 46. и Ј. Салма, Облигационо право, Нови Сад, 2007, стр. 133.

² У очекивању новог јединственог Грађанског законика треба обратити пажњу не неке недостатке позитивне законске норме. Пре свега, треба променити реч „двострани“ у „обострано обавезујући“, јер сви уговори имају две стране (што важи за ЗОО у целини). Поред тога, формулација „[...] стране полазе од начела једнаке вредности узајамних давања“, није довољно прецизна. Наиме, члан 46. ЗОО, који говори о предмету обавезе, каже да се она може састојати у давању, чињењу, нечињењу и трпљењу. Искључиво језичким тумачењем можемо закључити да начело не важи ако се ради о обавези која се не састоји у давању, што наравно, не би било исправно. Зато би правилније било да став гласи: „У заснивању обострано обавезујућих уговора стране полазе од начела једнаке вредности узајамних престација“.

³ Термин се састоји из новолатинских речи *aequi* - једнако, и *valere* - вредност.

⁴ О. Антић, оп. цит. стр. 46.

Разменом добара и услуга⁵ правни субјекти задовољавају своје потребе. Њихова давања су увек у некој сразмери, а да ли су еквивалентна, то зависи од конкретног правног посла. Према томе, проблем еквивалентности се јавља у поступку размене у сваком појединачном случају. Будући да се с разлогом сматра да је уговор правични инструмент у размени добара и услуга (ко каже уговорно, каже правично), ово начело у уговорном праву је веома важно.

Зато су се правници више бавили начинима да обезбеде еквивалентност, него да је дефинишу. Па ипак, у правној науци јавила су се различита гледишта о овом питању.

Јеринг (Jhering) истиче да је еквивалентност објективна сразмера између добара која израста из свакодневне животне праксе, из размене добара различите употребне вредности.⁶ Он сматра да егоизам, који је покретачка снага размене, уједно представља и опасност за друштво. Претерани егоизам онемогућава еквивалентност. У сукобу слободе и правичности предност треба да има правичност, јер интерес друштва је важнији од интереса појединца. Због тога, истиче он, држава треба императивним прописима да спречи угрожавање еквивалентности.

Други теоретичари⁷ појам еквивалентности схватају шире. По њима, то је објективна, али и субјективна категорија. Схваћена субјективно, еквивалентност постоји и код добротних уговора. Тако нпр. поклонодавац објективно не добија ништа, али задовољство због учињеног поклона успоставља еквиваленцију. И поред тога што је апстрактно, ово схватање не треба одбацити из више разлога. Као прво, уколико су стране уговорнице задовољне уговором и његовим дејством, оне неће користити средства заштите, иако су њихове чинидбе нееквивалентне. Поред тога, на страни уговорници је да сама утврди да ли вредност њене престације одговара вредности престације друге стране.⁸ На крају, уговарачи се могу одрећи неких

⁵ Мисли се на размену као фазу друштвене репродукције.

⁶ Детаљније о томе видети у: Р. Јеринг, *Циљ у праву*, ЦИД, Подгорица, 1998.

⁷ Ј. Патарин, *Le probleme de l'equivalence juridique des resultats*, Парис, 1954, цитирано по: Ж. Ђорђевић, *Проблем еквивалентности у облигационом праву*, Београд, 1958.

⁸ К. Larenz, *Lehrbuch des Schuldrechts*, Tom I, Beck, Munchen 1979, стр. 168, цитирано по: Ј. Салма, *Облигационо право, општи део*, Београд, 1988, стр. 118.

облика заштите, уколико то није у супротности са начелом савесности и поштења.⁹

Теоретичари у нашем праву¹⁰, анализирајући формулацију начела једнаке вредности давања из ЗОО, истичу да се оно може разложити на два начела: еквивалентност у ужем смислу и начело давања ствари исте врсте, количине и квалитета. Ове видове треба разликовати, јер је проблем односа вредности давања увек повезан са еквивалентношћу у ужем смислу.¹¹

1. Једнака вредност давања у конкретном уговору

Уговор је резултат сагласних воља уговарача. Стране су слободне, у одређеним границама, да економску и правну садржину уговора одређују самостално, по својој вољи.¹² Од садржине уговора зависи однос вредности престација, па самим тим и еквивалентност. Зато воља уговарача мора да буде слободна. Уколико постоји заблуда, превара или претња, извесно је да нема ни једнакости престација.¹³ Одредбе ЗОО¹⁴ о рушљивости уговора због мана воље¹⁵ тако штите слободу уговарања, али и начело еквивалентности.

Да ли је у конкретном уговору остварено начело једнаке вредности давања утврђује се упоређивањем вредности уговорних престација. Треба узети у обзир све уговорне обавезе, а нарочито оне које

⁹ Види чланове 136, 139 ст. 3, 486, 513 ЗОО.

¹⁰ Видети: Ж. Ђорђевић, Начело једнаке вредности давања према Закону о облигационим односима, Анали 3-5, Београд, 1978, стр. 350.

¹¹ Разлика између два вида добро се уочава код уговора о зајму са каматом. Наиме, зајмопримац је дужан да врати главницу и камату. За главницу важи начело једнаке вредности давања у виду обавезе враћања ствари исте врсте, количине и квалитета. Што се камате тиче, ту се већ може поставити питање еквивалентности - ради се о другачијем смислу начела. Тако се нпр. може анализирати да ли је камата сразмерна условима зајма, периоду отплате и сл.

¹² ЗОО предвиђа ограничења уговорне слободе императивним нормама, јавним поретком и добрим обичајима.

¹³ Супротно: Ј. Салма, оп. цит. стр. 136.

¹⁴ Чланови од 60. до 66. ЗОО.

¹⁵ Види: Мирса Мијачић, О манама воље према Закону о облигационим односима, Зборник радова Правног факултета у Нишу бр. 22, Ниш, 1982.

се односе на битне елементе уговора.¹⁶ Затим утврђени однос треба упоредити са тржишним вредностима уговорних престација. Нееквивалентност или еквивалентност је питање поређења уговорене и тржишне цене.¹⁷

До неравнотеже може доћи у различитим моментима. Уговорне престације могу бити нееквивалентне још у тренутку настанка уговора (нпр. код зеленашких или лезионих уговора). Али чак и када су у моменту закључења уговорна давања била једнака по вредности (еквивалентна), у фази испуњења може доћи до поремећаја односа вредности престација (нпр. услед промењених околности). Ово је карактеристично за дуготрајне уговоре код којих вредност чинидаба зависи од времена важења уговора. Зато, да би се извршила анализа, потребно је уговорни однос посматрати од заснивања до престанка, односно отказа, будући да је то начин на који престају дуготрајни уговори. При том треба имати у виду трајање уговорног односа и начин испуњења. Код краткотрајних уговора, ако и дође до нарушавања начела једнаке вредности, лако га је утврдити.

Најзад, садржину облигационог односа који извире из уговора, поред узајамних обавеза (чинидбе и противчинидбе), чине и споредна права и обавезе (обавезе узајамне обзирности, права преображавања) па је и њих потребно узети у обзир приликом утврђивања повреде начела једнаке вредности узајамних давања.

2. Једнака вредност давања и кауза

Закључењем уговора стране уговорнице желе да остваре одређени циљ. То је основ или кауза уговора. Он је одређен врстом уговора, па се зато основ или кауза правног посла и дефинише, од највећег броја правних теоретичара, као непосредни правни циљ. Правни циљ је код узајамних уговора лако уочљив: страна се обавезује јер жели обавезивање друге стране према себи. Међутим, основ уговора, без сваке сумње, обухвата и економски циљ¹⁸, због чега се и

¹⁶ Нпр. код продаје треба поредити вредност ствари и цену, код закупа, предмет закупа и закупнину.

¹⁷ Ј. Салма, оп. цит. стр. 136.

¹⁸ Види: Ж. Ђорђевић, наведено дело, стр. 25.

отвара проблем еквивалентности. Уговарач закључује уговор да би остварио повољан економски резултат. Уколико уопште или у великој мери не оствари економски циљ, сматра се да је нарушен принцип једнаке вредности узајамних давања. Нарушавање овог принципа утиче на основ правног посла. Страна уговорница није остварила циљ који је имала у виду и који се, с обзиром на врсту уговора, очекује. У синалагматичним уговорима, у складу са начелом савесности и поштења и принципом еквиваленције престација, кауза је објективног карактера, она одсликава међузависност обавеза и састоји се у противпрестацији друге стране, односно у симетрији престација уговарача. Поремећај те симетрије изван разумне мере поништава каузу, а тиме и сам уговор.¹⁹

Недостатак еквивалентности је „недостатак“ каузе. Али ово не значи да се ова два појма могу изједначити. Пре свега, уговор понекад постаје пуноважан иако се циљ који је страна имала (услед „неравнотеже“ вредности чинидби), делимично или уопште није остварио (нпр. у случају конвалидације). Поред тога, код неких уговора кауза постоји, без обзира што су узајамне престације нееквивалентне.²⁰ Са друге стране, кауза може да „искључи“ начело еквивалентности. Такав је случај са нпр. *causa donadi* код добротних уговора (нпр. поклон, бескаматни зајам).

Поставља се питање начела једнаке вредности узајамних давања код апстрактних уговора. Код ових уговора циљ који стране желе да остваре није видљив, што отвара проблем примене овог принципа. Међутим, основ (кауза) постоји, тако да се еквивалентност мора утврђивати поређењем престација из каузалног уговора између страна. На пример, код менице се мора разматрати однос чинидбе и про-

¹⁹ О. Антић, оп. цит. стр. 282.

²⁰ Из судске праксе: „По налажењу Окружног суда када између два лица постоји начелан споразум да један другом помажу у обављању разних послова у њиховим домаћинствима, према тренутним потребама једне и могућностима друге стране, што подразумева и добре међусобне односе, потпуна једнакост давања није циљ и суштина оваквих односа, која се по природи ствари тешко и може постићи у оваквим случајевима. Отуда, неједнакост у давањима, затечена у моменту када се међусобни односи странака поремете, по правилу не може бити основ да се захтева успостављање једнакости обавезивањем на плаћање новчане накнаде.“ (Пресуда Окружног суда у Ваљеву, Гж. 173/2007 од 10.5.2007. године). Извор свих пресуда о овом раду је правна база ПараграфНет.

тивчинидбе, ако је реч о теретном, обострано обавезујућем уговору, који је „покривен“ меницом. Ако су у том односу узајамне престације једнаких вредности, принцип је очуван. Али, могуће је да се иза апстрактног посла крије уговор код кога постоји очигледна несразмера између узајамних давања, лезиони или чак и зеленашки уговор.

Из свега наведеног произилази да је у каузи садржана идеја једнакости давања. Кауза је, дакле, једно од средстава заштите начела еквивалентности престација у домену реализације приватне аутономије.²¹

3. Врсте уговора и једнака вредност давања

За проблем једнаке вредности давања важно је, као што је напоменуто у делу који говори у каузи, о којој врсти уговора је реч. Ми ћемо анализирати обострано и једнострано обавезујуће, добротине и теретне, алеаторне и комутативне уговоре.

Код правих обострано обавезујућих уговора (код којих се једна страна обавезује другој зато што се друга обавезује према њој), питање једнаке вредности давања је од одлучујућег значаја.²² Овакви уговори су најчешћи у пракси (нпр. продаја, закуп, уговор о делу и сл.). За сваку страну постоји чинидба и противчинидба, а еквивалентност се утврђује управо упоређивањем њихових вредности. Зато, у складу са очекивањем уговорних страна, за праве обострано обавезујуће уговоре²³ начело једнаке вредности давања увек важи.²⁴

²¹ Види: О. Антић, оп. цит. стр. 285.

²² Код неправих обострано обавезујућих уговора, такође, постоје обавезе и за једну и за другу страну, али њихов однос је другачији. Такав је нпр. уговор о поклону са налогом. Поклонопримац има обавезу (извршење налога), али поклонодавац није учинио поклон само да би створио ту обавезу поклонопримца. Будући да нема чинидбе и противчинидбе, не може се говорити о еквивалентности у класичном смислу. Али она постоји на други начин, у смислу правичности. На пример: код уговора о бесплатном пуномоћству заступани је дужан да пуномоћнику покрије трошкове заступања.

²³ Прави обострано обавезујући уговори зову се и синалагматички, по грчкој речи *synallagma* која означава размену. Овакав назив, имајући у виду значај размене за тему нашег рада, указује на повезаност ових уговора са начелом једнаке вредности давања.

Једнострано обавезујући уговори стварају обавезе само за једну страну. Један уговарач је само дужник, а други само поверилац. Такви су нпр. уговор о поклону без налога, уговор о јемству и сл. Код једнострано обавезујућих уговора постоји престација само једне стране, а како еквивалентност зависи од односа престација, о њој се код ових уговора не може говорити.

За анализу начела једнаке вредности давања важна је подела на добротине и теретне уговоре. Начелно, код добротинских уговора не може се захтевати једнака вредност узајамних давања. Али, ако се на еквивалентност гледа као на субјективну категорију, може се рећи да насупрот даривању стоји задовољство поклонодавца због учињеног поклона. Међутим, материјалне и духовне вредности се не могу упоређивати, а анализа еквивалентности захтева поређење.²⁵ Из тих разлога се добротински правни послови не могу поништити због прекомерног оштећења. Поред тога, код теретних уговора увек постоји одговорност за физичке и правне недостатке ствари, док код добротинских само ако је дужник поступао у злој намери²⁶. У наставку рада посебно ћемо се бавити гаранцијом за правне и материјалне недостатке, будући да су то значајна „средстава“ којима се штити начело једнаке вредности давања.

Подела на комутативне и алеаторне уговоре је, такође, важна за принцип једнаке вредности давања. Пошто се код алеаторних уговора не зна ко је дужник, а ко поверилац, и/или је непозната врста чинидбе, њен квантитет и квалитет, однос престација није могуће утврдити. То је последица неизвесности која код њих постоји. Зато за алеаторне уговоре не важи начело једнаке вредности давања, и не може се тражити њихово поништење због прекомерног оштећења.²⁷

²⁴ Из судске праксе: „У заснивању двостраних уговора стране полазе од начела једнаке вредности узајамних давања, па је и дужник у обавези да измири дуг за испоручену топлотну енергију сразмерно квалитету пружене услуге, без обзира што до тада важећим одлукама о испоруци топлотне енергије у граду Нишу нису биле предвиђене посебне бенифиције због неквалитетно пружене услуге, као ни могућност сразмерног смањења дуга у односу на квалитет пружене услуге.“ (Пресуда Округног суда у Нишу, Гж. 3193/2006 од 27.9.2006. године).

²⁵ Став из: Ж. Ђорђевић, оп. цит. стр. 53.

²⁶ Ј. Радишић, Облигационо право, Београд, 2004, стр. 128.

²⁷ Отуда изрека да алеа искључује лезију.

Код комутативних уговора познато је ко, како, коме и колико дугује. Према томе, сразмера вредности престација позната је у тренутку настанка уговора. Међутим, погрешно је називати ове уговоре еквивалентним, јер то може, али и не мора бити њихова карактеристика (нпр. продаја по монополској цени је комутативан, али не и еквивалентан уговор).

4. Остваривање начела једнаке вредности давања у уговорном праву

1. Средства којима се штити еквивалентност

Заштита начела једнаке вредности давања првенствено се остварује: забраном зеленашких уговора, спречавањем прекомерног оштећења, правом на раскид или измену уговора због промењених околности, обавезом одговорности за правне и материјалне недостатке испуњења и гаранцијом за исправно функционисање ствари. Зато ћемо се њима у раду бавити детаљније.²⁸

Без обзира на постојање више посебних средстава заштите, судови решавају одређене спорове и непосредном применом члана 15. ЗОО (тзв. директна примена начела).²⁹

²⁸ Поред тога, начело еквиваленције штите одредбе ЗОО: о клизној скали (чл. 397.), о сразмерној смањењу обавезе у случају делимичне немогућности испуњења за који не одговара ниједна страна (чл. 137. ст. 2), о ограничењу и искључењу одговорности (чл. 265. ст. 3), о смањењу износа уговорне казне (чл. 274), о смањењу цене кад је ствар делимично пропала у часу закључења уговора (чл. 459.), о снижењу закупнине код уговора о закупу, о снижењу накнаде код уговора о делу итд. Због обима рада, ови облици заштите неће бити предмет анализе.

²⁹ Из судске праксе:

„Повериоцу на главни дуг не припада кумулативно право на курсну разлику према уговореној валутној клаузули и на затезну камату по стопи из Закона о висини стопе затезне камате, јер је то противно начелу еквивалентности давања садржаног у члану 15. ЗОО. (Пресуда Вишег трговинског суда, Пж. 1276/2006 од 15.8.2006. године - Судска пракса трговинских судова - Билтен бр. 4/2006).

„Уколико обавеза дужника према повериоцу гласи на динарску противвредност одређеног девизног износа, суд ће исту утврдити применом тржишног, а не званичног курса. У сваком случају, а сходно одредби чл. 15. ЗОО утврдиће се да ли уплаћени девизни износ туженом прерачунат по важећем тржишном курсу на дан плаћања, представља адекватну вредност динарског дуга тужиоца према туженом. Ово из разлога што је опште позната чињеница да се еквивалентност уза-

2. Забрана зеленашких уговора

Зеленашки уговор је уговор којим једна страна користећи стање нужде или тешко материјално стање другог, његово недовољно искуство, лакомисленост или зависност, уговори за себе или треће лице корист која је у очигледној несразмери са његовом обавезом.³⁰ Санкционисање зеленашких уговора, као средство заштите начела једнаке вредности давања, постоји и у упоредном праву.³¹

Да би се уговор могао поништити са образложењем да је зеленашки, потребно је установити постојање два елемента: субјективни и објективни.

Субјективни елемент указује на неповољни положај оштећене стране који је сауговорач свесно искористио. Оштећена страна може бити у стању нужде или тешком материјалном стању. Стање нужде је шири појам, обухвата сваку невољу која доноси опасност по живот, здравље, имовину или част.³² На пример: болесник коме предстоји тешка операција може бити у стању нужде. Битно је да постоје околности које присиљавају на склапање неповољног уговора. У том смислу и правна лица могу бити у стању нужде. Тешко материјално стање је имовинска оскудица која угрожава задовољење животних потреба. Оштећени може бити и недовољно искусан. Наш законодавац разликује неискуство од лакомислености: неискусан није у стању да промисли, лакомислени неће ни размишљати. Оштећени може бити и зависан од зеленаша³³, мисли се не само на материјалну, већ и на интелектуалну зависност, када је оштећени под јаким психолошким утицајем зеленаша.

јамних давања парничних странака може реално утврдити само применом тржишног, а не званичног девизног курса.“ (Решење Врховног суда Србије, Прев. 110/2002 од 17.4.2002. године - Судска пракса трговинских судова - Часопис за привредно право, бр. 4/2002 - стр. 107).

³⁰ Види чл. 141. ЗОО.

³¹ Аустријско право садржи одредбу готово идентичну решењу из ЗОО. Слично је и у немачком и швајцарском праву.

³² Ж. Шмацељ, *Очити неразмјер узајамних чинидаба*, *Наша законитост*, 4/1983, стр. 14.

³³ „(...) лице које је на тај начин остварило прекомерну корист најчешће се назива зеленаш“, О. Антић, *оп. цит.* стр. 410.

Други, објективни, елемент зеленашких уговора представља очигледна несразмера између чинидбе и противчинидбе која треба да постоји у тренутку склапања уговора. Да ли је, и колика несразмера у питању, одлучује суд у сваком конкретном случају. Ово питање је значајно за еквивалентност. Анализа захтева да се у обзир узму многи фактори који утичу на однос престација (нпр. цена која је већа од тржишне може бити оправдана, ако је предвиђен дуг рок плаћања).³⁴

Сауговорарач зна или мора знати³⁵ у каквом се стању оштећени налази, он поступа умишљајно у жељи да се безобзирно обогати. Напротив, оштећени не мора бити у заблуди да су уговорене престације еквивалентне.

Зеленашким уговорима се грубо крши начело еквивалентности па је и санкција најстрожа. Закон о облигационим односима сврстава ове уговоре у ништаве. Зато се на њих сходно примењују одредбе овог закона о последицама ништавости и о делимичној ништавости уговора (чл. 141. ст. 2). Право на истицање ништавости не гаси се протеком времена, а на њу се могу позивати и трећа лица. Због тога, зеленаш никада није сигуран да ли ће уговор опстати. Са друге стране, супротно чл. 107. ЗОО који прописује да ништав уговор не постаје пуноважан ако узрок ништавости накнадно нестане, ст. 3. чл. 141. ЗОО омогућава да суд по захтеву оштећене стране смањи њену обавезу на правичан износ.³⁶ Дакле, законодавац дозвољава неку врсту конвалидације неважећег уговора због тежње да закључени уговори остану на снази увек када је то са становишта јавног поретка могуће. Поред тога, овакав изузетак се правда вољом оштећеног и чињеницом да је уговор у погледу осталих елемената пуноважан. Најзад, на тај начин се накнадно успоставља еквивалентност. Овакво решење не одговара зеленашу, будући да му је наметнут уговор

³⁴ Ж. Шмацељ, оп. цит. стр. 17.

³⁵ Б. Благојевић, В. Круљ, Коментар Закона о облигационим односима, друго издање, стр. 416.

³⁶ Из судске праксе:

„Код недозвољених кретања каматних стопа, с позивом на начело једнаких давања, суд би могао умерити стопу уговорене камате у смислу члана 15. ЗОО, с тим што је евентуална злоупотреба прописивања зеленашких камата санкционисана и одредбом члана 141. ЗОО.“ (Пресуда Врховног суда Србије, Прев. 256/97 од 17.6.1997. године - Судска пракса привредних судова - Билтен бр. 4/1997 - стр. 101).

какав, свакако, не би склопио.³⁷ За овај захтев оштећеног предвиђен је рок од пет година од закључења уговора.

3. Прекомерно оштећење

Ако је између обавеза страна у двостраном уговору у време његовог закључења постојала очигледна несразмера, оштећена страна може захтевати поништење уговора ако за праву вредност тада није знала нити је морала знати.³⁸ Ако једна страна извлачи несразмерну корист на рачун друге, уговор је због тога неправичан и нарушава начело једнаке вредности узајамних давања.³⁹ Санкционисање прекомерног оштећења (*laesio enormis*), традиционално се користи за заштиту начела еквиваленције.

Постоје две концепције на основу којих се утврђује постојање прекомерног оштећења. По објективној, за прекомерно оштећење довољно је да постоји само несразмера између чинидбе и противчинидбе у моменту закључења уговора.⁴⁰ Без значаја су субјективне представе страна о вредностима узајамних чинидби. Овакво решење усвојио је Српски грађански законик. По субјективној концепцији, поред постојања несразмере узајамних чинидби, тражи се још један допунски услов – мана воље оштећене стране. Субјективно схватање прихваћено је у Аустријском грађанском законнику, али и у нашем позитивном праву.

Домашај правила о прекомерном оштећењу ограничен је на одређене уговоре: потребно је да се ради о комутативном, обострано обавезујућем уговору. По ЗОО, прекомерног оштећења не може бити код алеаторних уговора, уговора о јавној продаји, као ни у случајевима када је за ствар дата виша цена из особите наклоности (тзв. *pretium affectionis*). Исто важи и за уговор о поравнању (чл. 1094. ЗОО), као и за мешовите уговоре – делом теретне, делом добротине.

³⁷ Овакво мешање суда у уговор није дозвољено у случају прекомерног оштећења. Страна којој прекомерно оштећење одговара може сама да понуди допуну.

³⁸ Чл. 139. ст. 1. ЗОО.

³⁹ „Прекомерно оштећење је поремећај у каузи“, О. Антић, оп. цит. стр. 405.

⁴⁰ Види: С. Перовић, Облигационо право, књига прва, Београд, 1981, стр. 409.

Висина несразмере, потребне за примену института, одређена је у различитим правима на различите начине.⁴¹ Наш законодавац користи правни стандард „очигледна несразмера” што значи да суд, у сваком конкретном случају, утврђује да ли је дошло до прекомерног оштећења. Иако постоји могућност произвољне оцене суда, овакво решење је прихватљивије од коришћења математичких формула. Ово нарочито важи код граничних случајева, нпр. ако оштећени добије 51% вредности, а прихваћена је формула „преко половине“, заштита би изостала због једног процента.

За примену прекомерног оштећења неопходно је да је оштећени у заблуди о правој вредности узајамних чинидби. Прихватање субјективне концепције у ЗОО значи да је поред постојања очигледне несразмере, потребно да оштећена страна за праву вредност није знала, нити је морала знати. Терет доказивања лежи на оштећеној страни. Од ње се захтева да је при закључивању уговора показала дужну пажњу.

Уговор са прекомерним оштећењем је рушљив уговор, којим је прекршено начело једнаке вредности давања. Оштећена страна има право да тражи да се уговор поништи или путем тужбе или истицањем приговора рушљивости у парници поводом његовог испуњења. Право да се захтева поништење уговора престаје истеком једне године од његовог закључења.⁴² Уколико уговор буде поништен, свака страна враћа оно што је по основу њега примила – долази до обостране реституције.

Не постоји могућност да суд својом одлуком успоставља еквивалентност, јер би то представљало наметање уговора страни која га, вероватно, под другачијим условима не би закључила. Ово правило је у складу са принципом слободе уговарања. Другачије решење би могло да буде неправично по страну којој прекомерно оштећење погодује, иако она за нееквивалентност можда није одговорна. Закон

⁴¹ Може са направити подела према томе да ли се користи математичко одређење или правни стандард. Математичка формула у виду разломка или процента потиче из римског права. Најчешће се говори о оштећењу преко половине, *laesio ultra dimidum*: прекомерно оштећење постоји уколико страна није добила ни половину вредности коју је дала. Ово решење прихваћено је у Аустријском грађанском закону.

⁴² Чл. 139. ст. 2.

ипак предвиђа „излаз“: она може понудити допуну до праве вредности (чл. 139. ст. 4. ЗОО). На тај начин се вредности чинидби изједначавају и уговор остаје да важи.

4. Раскид или измена уговора због промењених околности

Приликом закључења уговора стране имају у виду околности које постоје у том тренутку (тзв. уговорни „миље“, нпр. цене рада и материјала, курс, инфлацију, прописе који се тичу њиховог посла итд.). Од тих околности, које су ван уговора и независне од њихове воље, зависи да ли ће циљ који стране желе бити испуњен. Склапајући уговор, уговарачи, поучени искуством и праксом, рачунају и на извесне промене. Али околности, будући да зависе од многобројних фактора, могу да се измене више него што они могу да предвиде. Значајне промене околности могу знатно утицати на однос престаџија. Тиме уговорена једнакост може бити доведена у питање. Ово нарочито важи код дуготрајних уговора, где правни однос постоји дуго после закључења.

Закон о облигационим односима пружа заштиту страни уговорници коју погађају промењене околности (чл. 133-136 ЗОО). Сматра се да је клаузула *rebus sic stantibus*⁴³ саставни, природни део уговора, тако да је стране не морају уговарати.

За раскидање или измену уговора неопходно је да буду испуњени одређени услови.

Први услов је да промена околности треба да наступи после закључења уговора. Стране су дужне да пажљиво воде рачуна о свим факторима који могу утицати на испуњење њихове обавезе. Уколико је промена пролазног карактера, клаузула *rebus sic stantibus* се не може користити (нпр. после великог „пада“ пред изборе, курс динара се после избора врати на просечну годишњу вредност).

Други услов је да промена околности треба да доводи до отежавања испуњења обавезе једног уговарача, или се због ње не може

⁴³ *Rebus sic stantibus*: ако – док ствари тако стоје. Уговор се мора извршити онако како је закључен само под условом да су околности под којима је настао остале исте.

остварити сврха уговора. У оба случаја изостају очекивања бар једне уговорне стране.

Сваки поремећај објективне еквивалентности између уговорних давања не оправдава ревизију уговора.⁴⁴ Захтева се да промена има одређени квалитет, она која спада у тзв. уобичајени пословни ризик, макар произвела и значајни губитак, није правно релевантна. Потребно је да нове околности знатно отежавају испуњење обавезе. Закон није прецизирао критеријум на основу којег ће се ценити да ли је промена знатна или не. Остављено је суду, да у сваком конкретном случају, процењује значај измењених околности. При процени се мора имати у виду начело једнаке вредности давања.

Закон о облигационим односима предвиђа и могућност позивања на клаузулу *rebus sic stantibus* уколико се „не може остварити сврха уговора“.⁴⁵ Међутим, овом одредбом се „превазилази“ начело еквиваленције, јер циљ може да изостане, иако постоји еквивалентан однос између престација. На пример: купац плати правичну закупнину, па потом дође до генералне забране делатности коју је хтео да обавља у локалу који је закупио. Али ако је сврха због које је локал узет у закуп позната закуподавцу и на основу тога је одређена закупнина већа од уобичајене, ради се о промењеним околностима које нарушавају еквивалентност.⁴⁶

Трећи услов је да нове околности треба да буду такве да се у време закључења уговора нису могле узети у обзир, односно нису се могле избећи нити савладати (чл 133. ст 2. ЗОО).⁴⁷ То могу бити природни догађаји (нпр. поплава, суша, глад, земљотрес), управне

⁴⁴ Радмила Ковачевић-Куштримовић, Клаузула *rebus sic stantibus* према Закону о облигационим односима, Зборник радова Правног факултета у Нишу, 1979, Ниш, стр. 294.

⁴⁵ Види чл. 133. ст 1. ЗОО.

⁴⁶ Пример узет од Larenz-a, Lehrbuch des Schuldrechts, band I, Munchen 1982. str 301.

⁴⁷ Из судске праксе: „Када су уговорне стране уговором преузеле обавезу да једна другој испоручују одређену врсту робе, а у време закључења уговора поштовано је начело једнаких вредности и уговор је у потпуности извршен, нема услова за раскид уговора због промена цена робе у току извршења уговорених обавеза. Овако закљученим уговором тужилац је свесно прихватио ризик да ће у току реализације истог доћи и до промене цене робе.“ (Пресуда Вишег привредног суда, Пж. 7019/95 од 31.1.1996. године - Судска пракса привредних судова - Билтен бр. 2/1996 - стр. 50).

мере (нпр. забрана увоза), или економске појаве као нпр. пад и пораст вредности новца. При том се од уговарача очекује пажња доброг домаћина, односно доброг привредника, који је у стању да обазриво анализира будуће кретање друштвених околности од којих зависи испуњење уговорених обавеза.

Страна која захтева раскид уговора не може се позивати на промене околности које су наступиле по истеку рока одређеног за испуњење обавезе (чл. 133. ст. 3. ЗОО), јер да је своју обавезу извршила на време, промена околности не би имала утицаја.

Постоји још један услов који ЗОО не захтева, али је он свакако нужен. Потребно је да се измена постојећих околности не може ставити на терет уговарачу који се на њу позива.⁴⁸ Неуважавање овог услова противно је начелу савесности и поштења и такав уговарач треба да трпи настале последице.

Промене околности мењају однос вредности престација и доводе до поремећаја принципа једнаке вредности давања. Зато страна коју промене околности погађају може тражити раскид уговора. Уговор се неће раскинути ако друга страна понуди или пристане да се одговарајући услови уговора правично измене (чл. 133. ст. 4. ЗОО). Изменом уговора, чинидбе се модификују, а самим тим се мења и њихов однос, па постају еквивалентне. Могућност да једна страна понуди, односно пристане на измену уговора како би се он прилагодио новим околностима има за циљ успостављање једнаке вредности престација.

Приликом одлучивања о раскиду уговора, суд ће узети у обзир начела поштеног промета, циљ уговора, нормални ризик код уговора такве врсте, општи и интерес обеју страна. У случају раскида, страна која га је захтевала дужна је да накнади штету другој страни, по општим правилима о надокнади штете.

⁴⁸ Б. Лоза, Заштита начела једнаке вредности давања у југословенском уговорном праву, Годишњак Правног факултета у Бања Луци, 1980, стр. 57.

5. Одговорност за правне недостатке испуњења

Код теретних уговора сваки уговарач одговара за правне и материјалне недостатке испуњења. У случају правних недостатака, преносилац права је дужан да штити прибавиоца од права и захтева трећих лица. На ове обавезе преносиоца сходно се примењују одредбе закона које регулишу одговорност продавца за материјалне и правне недостатке ствари (чл. 121. ЗОО). Уколико има недостатака, прибавилац је добио мање него што је желео када се обавезао па је самим тим нарушено начело једнаке вредности давања.

Правни недостатак постоји уколико постоји право трећег које искључује, умањује или ограничава прибавиочево право, под условом да о њему прибавилац није обавештен, нити је пристао на њега. Недостатак мора постојати у тренутку закључења уговора, односно у време када је прибавилац требало да стекне право о коме је реч. Права трећих могу бити све врсте стварних права као и тражбена права која имају апсолутно дејство.⁴⁹ Недостатак се може тицати и споредног права. У недостатке спадају и ограничења јавно-правне природе.

Ако постоји правни недостатак, купац треба да у разумном року позове продавца да ослободи ствар од права или претензије трећег, или ако се ради о генеричким стварима, да му испоручи ствар без недостатка. „Ако продавац не поступи по захтеву купца, у случају одузимања ствари од купца уговор се раскида по самом закону, а у случају умањења или ограничења купчевог права, купац може по свом избору раскинути уговор или захтевати сразмерно снижење цене” (чл. 510. ст. 1. ЗОО). Дакле, последице зависе од врсте евикције. У случају потпуне евикције долази до раскида уговора по самом закону - еквивалентност је нарушена до те мере да уговор губи сврху.

Могућност накнадног успостављања еквиваленције постоји и у случају делимичне евикције. Прибавилац може раскинути уговор или захтевати снижење своје обавезе. Снижењем цене ствара се равнотежа између датог и примљеног, вредности узајамних чинидби се изједначавају.

⁴⁹ Види: Ј. Радишић, оп. цит. стр. 150.

Ако преносилац у разумном року не удовољи захтеву да ослободи ствар права и претензије трећег, прибавилац може раскинути уговор, уколико се због тога његова сврха не може остварити. У случају да је прибавилац исплатио трећем лицу новац како би он одустао од свог права, преносилац се може ослободити одговорности ако накнади исплаћено. Поред тога, прибавилац има право на накнаду штете. Међутим, ако је несавестан, он губи ово право.

6. Одговорност за материјалне недостатке

Ствар која је предмет испуњења има материјалне недостатке уколико нема уобичајена својства за редовну или нарочиту употребу, или изричито или прећутно уговорена или прописана својства, као и када је продавац предао ствар која није саобразна узорку или моделу (чл. 479. ЗОО). Пошто преносилац (продавац) гарантује за материјална својства ствари, због ових недостатака он одговара, без обзира да ли су му били познати или не, уколико су они постојали у тренутку преласка ризика на купца. Продавац одговара и за недостатке који се појаве касније, уколико су последица узрока који је постојао пре преласка ризика, односно ако је постојао „зачетак“ из кога се развила мана. Незнатни материјални недостатак се не узима у обзир (чл. 478. ст. 3. ЗОО), а ималац чија је ствар продата на принудној јавној продаји не одговара за недостатак (чл. 487. ЗОО).

Уколико ствар нема уговорена или прописана својства, или недостаци утичу на редовну употребу ствари, а купац је то знао или је морао знати у тренутку закључења уговора – продавац за њих не одговара. Али продавац одговара и за недостатке које је лако опазити, ако је изјавио да их ствар нема или је гарантовао одређена својства.

Купац је платио пуну цену желећи да добије ствар без икаквих недостатака. Будући да они постоје, ствар је преплаћена, а еквивалентност нарушена. Ако је благовремено и уредно обавестио продавца, он може поштујући следећи редослед да: тражи испуњење (да захтева да се недостатак уклони или да му се преда ствар без недо-

статка⁵⁰); захтева снижење цене; раскине уговор. У сваком случају, има и право накнаде штете (укључујући и штету на другим добрима коју је недостатак узроковао – тзв. рефлексна штета). Сразмерним снижењем цене прибавилац даје онолико колико је добио, а престације постају еквивалентне.

Купац је дужан да продавцу остави накнадни рок за испуњење, сем у случају када је јасно да он неће или не може да испуни обавезу. По протеклу накнадног рока уговор се раскида по закону, али га купац може одржати на снази. У случају делимичног недостатка, он може раскинути уговор само у погледу дела који има недостатке или количине која недостаје. Цео уговор се може раскинути само ако купац има оправдан интерес да прими уговорену ствар или количину у целини. Он губи право да раскине уговор ако је немогуће да врати ствар у стању у коме је примио, али ово не важи уколико је ствар пропала услед недостатака или догађаја или лица за које не одговара. Уколико изгуби право да раскине уговор, купац задржава остала права. Уколико је уговор раскинут, он дугује продавцу накнаду за корист од ствари или дела који је немогуће вратити – и ово решење је у складу са начелом еквиваленције.

Начело једнаке вредности давања важи и за испоручени вишак код уговора у привреди о продаји генеричких ствари. Ако вишак не одбије, купац је дужан да га плати. Норма о снижењу цене према односу између вредности ствари без недостатка и вредности ствари са недостатком (чл. 498. ЗОО), као и норма о поступном откривању недостатака (чл. 499. ЗОО) показују доследност законодавца у заштити начела.

7. Гаранција за исправно функционисање ствари

За исправно функционисање ствари које спадају у техничку робу произвођач и продавац солидарно одговарају купцу. Уколико „техничка ствар“ не ради исправно, купац је не може користити онако

⁵⁰ Када купац тражи да му се преда ствар без недостатка, ради се о замени ствари и начело једнаке вредности давања се јавља у виду давања ствари исте врсте, количине и квалитета.

како је желео када је уговор закључио. За неисправну ствар плаћена је пуна цена, чиме је нарушена еквивалентност.

У случају неисправног функционисања, купац у гарантном року има право да тражи замену или оправку ствари. Ако продавац овај захтев не испуни у разумном року, купац може раскинути уговор или снизити цену и захтевати накнаду штете (чл. 504. ЗОО). Снижење цене, исто као и код правних и материјалних недостатака успоставља једнакост узајамних давања.

Закључак

Као духовна творевина, право одсликава (или би требало да одсликава) реалне појаве. Тако уговор „прати“ размену, а еквивалентност природно настојање уговарача да за оно што су дали или учинили, добију корист приближно исте вредности. Та тежња резултирала је да еквивалентност „уђе“ у право, а једнака вредност узајамних давања постане принцип облигационих односа. Престација једне уговорне стране треба да по вредности буде једнака престацији друге уговорне стране.

Овај циљ, прокламован чл. 15 ЗОО, нарочито је важан за синалагматичне, теретне и комутативне уговоре. Уговорна нееквивалентност постоји када су вредности чинидбе и противчинидбе различите преко прихватљиве мере. У том случају повређено је начело једнаке вредности давања и ЗОО низом одредби одређује правне последице нарушавања овог начела (забраном зеленашких уговора, санкционисањем прекомерног оштећења, правом на раскид уговора услед промењених околности, нормама о правном и материјалном недостатку итд.).

Нееквивалентност нема исти значај за оба уговарача. За једну страну представља корист, а за другу, истовремено, штету. Због тога, као и због чињенице да свако стреми да уговором (који спада у горе наведене врсте) добије што више, а да што мање, проблем сразмере престација увек ће бити актуелан. Уколико је однос вредности престација поремећен, а тиме није нарушено начело савесности и поштења, еквивалентност није правно релевантна, не захтева се и не штити. Али ако је нееквивалентност последица кршења овог класич-

ног начела грађанског права, ЗОО предвиђа више средстава која оштећена страна може користити за заштиту својих интереса.⁵¹

Заједничка карактеристика ових средстава је могућност да се нееквивалентност из уговора накнадно отклони, без обзира како и када је до ње дошло. То се постиже или његовом изменом, или допуном обавезе стране којој несразмера користи, или смањењем обавезе уговарача кога нееквивалентност погађа.⁵² Начело једнаког давања ограничава се начелом правичности јер се ревизија уговора може захтевати само кад је еквивалентност тако поремећена да је недопустиво инсистирати на његовом одржању.⁵³ Уколико, упркос корекцијама вредности узајамних чинидби не дође до успостављања равнотеже, уговор ће се раскинути или поништити. Овакво решење потврђује значај начела једнаке вредности узајамних давања у уговорном праву.

⁵¹ Начело једнаке вредности давања деривира из начела савесности и поштења, види: О. Антић, оп.цит, стр. 8.

⁵² Ово се види у ЗОО у чл. 141. ст. 3. у забрани зеленашких уговора, у чл. 139. ст. 4. код прекомерног оштећења, у чл. 133. ст. 4. код промењених околности, у члановима 488; 504; 510. код одговорности за недостатке.

⁵³ Радмила Ковачевић-Куштримовић, оп. цит. стр. 297.

Mihajlo Cvetković, LLB
Junior Teaching Apprentice,
Faculty of Law, University of Niš

THE PRINCIPLE OF EQUIVALENCY IN CONTRACT LAW

Summary

The principle of equivalency is proclaimed by article 15 of the Serbian Act on Obligations (1978), which stipulates that obligations of contracting parties should have equal or balanced value. This important goal is easy to state, but quite difficult to achieve in particular contract and real-life practice.

In order to understand the principle of equivalency, one has to comprehend a number of ideas and the philosophy of Contract law. In order to protect it, a jurist must know the actual positive contract legislation (in addition to theoretical basis). For this reason, the author has divided this paper in two parts.

The first is theoretical: it defines what equivalency is, how to analyze actual contract, what the nature of the relation between causa and the principle of equality is etc... This part also contains remarks on different types of contract and importance of that classification for subject matter of the article.

The second part is more "factual". Act on Obligations (1978) includes various instruments, which are aimed at protecting the equality in some types of contracts. The author draws special attention to the most important of these instruments such as: prohibition of usury agreements, laesio enormis, clausula rebus sic stantibus, guaranties for material and legal quality of the debtor's performance. Each one of these instruments has a "built-in" mechanism in order to correct possible unbalance in the values of contracting parties' debts.

In the final part, the author concludes that the principle of equivalency is in close conjunction with the bona fides standard and the idea of righteousness, and emphasizes principle's relation to wider, psychological and sociological background.

Keywords: *Principle, Statute on Obligation Relations, Equivalency, article 15, equal value, contract, means of protection*